

Kielce, 02.02.2022 r.

ks. dr hab. Paweł Borto
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Teologii
Katedra Chrystologii i Eklezjologii Fundamentalnej

Recenzja rozprawy doktorskiej

**ks. mgr. lic. Łukasza Tkaczyka pt.: *Sakrament Eucharystii a sakrament święceń.
Loci communes i ich teologiczno-egzystencjalne konsekwencje
w ujęciu J. Ratzingera/Benedykta XVI***

napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Jerzego Szymika
(Katowice 2022, ss. 245)

1. Problematyka podjęta w rozprawie i jej aktualność

Eucharystia i święcenia jako rzeczywistości sakramentalne stanowią istotny przedmiot refleksji dogmatycznej. W klasycznym ujęciu są one przedmiotem namysłu w dwóch zupełnie odmiennych działach dogmatyki. Wprawdzie przynależą do tej samej części teologii dogmatycznej, którą określa się jako sakramentologia, ale refleksja nad Eucharystią ujmowana jest najczęściej w ramach omawiania sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, natomiast ta obejmujący sakrament święceń w klasycznym i katechizmowym ujęciu jest częścią sakramentologii traktującej o sakramentach w służbie komunii.

Taki sposób usystematyzowania refleksji dogmatycznej ma oczywiście głębokie uzasadnienie, ponieważ wynika z różnych celów, którym służą sakrament święceń i sakrament Eucharystii. Jednocześnie jednak takie ujęcie nie w pełni wyraża nie tylko to, że źródło obu wspomnianych sakramentów jest wspólne, ale również i to, że są one sobie przyporządkowane i jako rzeczywistości sakramentalne wzajemnie się warunkują. Stąd podjęcie się w recenzowanej rozprawie doktorskiej omówienia wzajemnych związków istniejących między sakramentem święceń a sakramentem Eucharystii jest dla refleksji dogmatycznej niezwykle cenne. Można by rzec, iż uzupełnia to, czego w klasycznym ujęciu, idącym za schematem katechizmowym, nie podejmuje się szerzej.

Obok tej pierwszej racji wskazującej na aktualność i oryginalność podjętej w rozprawie tematyki, należy przytoczyć jeszcze dwie racje o charakterze kontekstualnym, które również

stanowią o aktualności zaprezentowanej w dysertacji refleksji. Pierwsza związana jest z szeroko rozumianym kryzysem dotykającym kapłaństwa i wiary, skutkującym odejściem od karmienia się Eucharystią. Autor rozprawy sam na to wskazał w swoim podsumowaniu, przywołując jako znaki tej rzeczywistości odchodzenie wiernych od Kościoła i uczestniczenia w Eucharystii, czy też odpowiedzialność niektórych duchownych za skandale seksualne oraz zmniejszającą się znacznie w Europie i w Polsce liczbę kapłanów (por. s. 236).

Obok tego jest jeszcze druga z racji, która refleksję nad myślą J. Ratzingera/Benedykta XVI czyni niezwykle aktualną. Wskazał na to P. Seewald w biografii papieża-emeryta przypominając, że publikację tekstu Benedykta XVI na temat celibatu w książce kardynała Saraha *Z głębi naszych serc* odczytano, zwłaszcza w mediach niemieckojęzycznych, jako przeciwstawienie się papieżowi Franciszkowi (por. P. Seewald, *Benedykt XVI. Życie*, Kraków 2021, s. 1012-1013). Zresztą, nie był to pierwszy raz, kiedy teksty J. Ratzingera czy Benedykta XVI były używane przez różne media niezgodnie z intencjami piszącego, a podana interpretacja wskazywała wyraźnie na instrumentalne traktowanie jego myśli, niezgodne z zamysłem autora i będące na usługach określonych „interesów medialnych”. Dlatego tym bardziej potrzebna jest rzetelna refleksja nad myślą wielkiego niemieckiego teologa i papieża – również refleksja nad zagadnieniem kapłaństwa i Eucharystii.

2. Struktura i treść rozprawy

Struktura recenzowanej rozprawy doktorskiej odpowiada przyjętym w naukach teologicznych zwyczajom. Rozprawę otwiera spis treści (s. 3-4), dalej zamieszczony został krótki wykaz skrótów (s. 5), a następnie spis bibliograficzny (s. 6-15). *Corpus* dysertacji, poprzedzony wstępem, tworzą trzy rozdziały, a całą rozprawę zamyka zakończenie. Poszczególne rozdziały zostały podzielone każdy na 3 punkty, na każdy z których z kolei składają się po trzy podpunkty. Od strony struktury można dostrzec więc staranie Autora, aby całość omawianego zagadnienia uporządkować w sposób proporcjonalny.

W treść omawianej dysertacji wprowadza dość obszerny wstęp (s. 16-33). Autor wskazuje w nim najpierw na szczególne miejsce sakramentu Eucharystii i sakramentu kapłaństwa w Kościele oraz ich wzajemne przyporządkowanie. Następnie dokładnie wyjaśnia sformułowanie tytułu rozprawy, komentując każde z użytych pojęć i ich wzajemne odniesienia do siebie. Są tu więc wyjaśnione pojęcia: sakrament Eucharystii, sakrament święceń, *locus communis*, teologiczno-egzystencjalne konsekwencje. W kolejnej części wstępu Autor

dysertacji przybliżył w skrócie życiorys J. Ratzingera, a następnie uzasadnił, dlaczego dla sformułowanego w dysertacji problemu badawczego za materiał źródłowy wybrał myśl teologiczną J. Ratzingera/Benedykta XVI, podkreślając zarówno doniosłość myśli tego teologa, jak również fakt, iż od tej strony nie opracowano jeszcze w sposób całościowy jego teologii. Autor słusznie też wskazał, że owoce tak zakreślonych badań teologicznych pozwolą lepiej uchwycić wzajemny ścisły związek obu sakramentów, pomóc lepiej odkrywać własną tożsamość mającym udział w sakramencie święceń oraz wskazać na konkretne wnioski dla życia wszystkich członków Kościoła oraz tych, którzy przyjęli sakrament święceń.

Należy podkreślić, że choć Autor wyraźnie wyjaśnił, iż refleksja będzie prowadzona z perspektywy dogmatycznej, która będzie centralna, zostaną uwzględnione wymiary odnoszące się do teologii duchowości i teologii pastoralnej (por. s. 28). W ten sposób recenzowana dysertacja nawiązuje do wielkiej tradycji teologicznej, która – zanim pojawiły się szczegółowe specjalizacje – dążyła do całościowego opracowania i wyjaśnienia jakiegoś zagadnienia, jak choćby miało to miejsce w sumach teologicznych. Już na wstępie to założenie domaga się podkreślenia i docenienia, ponieważ ukazuje zdolność do syntezy wykraczającej poza szczegółową specjalizację i spojrzenie tylko jednoaspektowe.

W ostatniej części wstępu (s. 28-33) Autor przedstawił metody zastosowane w pracy oraz omówił dobór źródeł i strukturę dysertacji, podkreślając iż odzwierciedla ona sposób myślenia omawianego teologa, a więc pierwszeństwo Bożego słowa i Bożej prawdy przed praktyką, ponieważ J. Ratzinger-Benedykt XVI niezwykle mocno kładł nacisk na prymat Boga. Tę część wstępu wieńczy omówienie osobistych motywów, które Autora dysertacji skłoniły do opracowania tak zakreślonego problemu badawczego.

Rozdział I (s. 34-105) omawianej rozprawy poświęcony został konsekwencjom doktrynalnym wynikającym z *loci communes* sakramentu Eucharystii i sakramentu święceń. Podzielony został na 3 główne punkty. Omawiają one kolejno najpierw współzależność istnienia sakramentu Eucharystii i sakramentu kapłaństwa (a więc ich wzajemne przyporządkowanie, ich wspólne pochodzenie oraz cel ustanowienia i sakramentalne zadania w odniesieniu do Chrystusa), następnie znaczenie jedyne go pośrednictwa Chrystusa dla tych sakramentów (zostały tutaj omówione kwestie prawdziwego kultu Bożego, uobecniania zbawienia w obu sakramentach oraz działania Chrystusa w osobach wyświęconych szafarzy), a w końcu budowania jedności Kościoła (przeanalizowano rolę Eucharystii w budowaniu jedności Kościoła, zagadnienie komunii z Bogiem oraz tajemnicy obcowania świętych).

W rozdziale II (s. 106-172) rozprawy jej Autor przeanalizował konsekwencje duchowe *loci communes* omawianych sakramentów. Całość refleksji zamknięto w trzech paragrafach, z których każdy został podzielony na kolejne trzy podpunkty. W pierwszym z paragrafów Autor ukazał ideał duchowości wyświęconych szafarzy, który można wyrazić w słowach „życie na sposób Eucharystii”. Według Doktoranta, dla J. Ratzingera/Benedykta XVI ideał ten przekłada się najpierw na „trwanie w dziękczynieniu”, uwielbienie Boga oraz oblubieńcze oddanie się Chrystusowi poprzez życie w celibacie. Drugi z paragrafów zawiera omówienie zagadnienia udziału w życiu Boga. Autor wskazał w nim, iż dzięki działaniu sakramentu wyświęceni szafarze, mocą Eucharystii, dostępują udziału w trynitarnym misterium Boga, a więc są wprowadzeni w miłość łączącą Boskie Osoby, zjednoczenie z Chrystusem oraz naśladowanie Chrystusa w codziennym życiu. Ostatni, trzeci paragraf, poświęcony został omówieniu tego, w jaki sposób wyświęceni szafarze winni sprawować kult. Zostały tu przeanalizowane następujące zagadnienia: posługa sakramentalna jako podstawowy wymiar wypełniania powołania, znaczenie modlitwy, ascezy i zdolności do ofiarnego życia dla Boga i bliźnich oraz gotowość do męczeństwa.

Rozdział III (s. 173-234) Autor rozprawy poświęcił omówieniu rozumienia konsekwencji pastoralnych *loci communes* obu sakramentów, słusznie zauważając, iż posługa duszpasterska jest jednym z najistotniejszych zadań wyświęconych szafarzy. Tak więc treść rozdziału ukierunkowana została na wskazanie, w jaki sposób mający udział w sakramencie święceń winni podejmować się pracy pastoralnej mającej ścisły związek z misterium Eucharystii. W pierwszym z paragrafów podjęte zostało zagadnienie obecności Boga w świecie, rozwinięte w punktach omawiających prymat Boga, uobecnianie żywego Chrystusa pośród ludu oraz świadectwo życia. W drugim z paragrafów przedmiotem refleksji stało się budowanie wspólnoty-komunii, umożliwiające dzięki prowadzeniu do głębokiej relacji z Bogiem, otwarciu na drugiego człowieka oraz wniknięciu w tajemnicę własnego życia. Ostatni z paragrafów poświęcony został miłości ofiarniczej, a więc takiej, która podejmuje cierpienie jako wyraz *passio* w miłości, która umie się podarować i składać ofiarę z życia.

Każdy z trzech rozdziałów tworzących *corpus* dysertacji został opatrzony wstępem oraz podsumowaniami zbierającymi w sposób syntetyczny owoce przeprowadzonej analizy. Dysertację wieńczy też ogólne zakończenie (s. 235-245), w którym w siedmiu głównych punktach Autor dokonał syntetycznego przedstawienia wniosków z przeprowadzonej pracy badawczej.

3. Ocena formalna

- *układ pracy:*

Omawiana dysertacja została poprawnie i niezwykle starannie usystematyzowana. Praca zawiera wszystkie wymagane części, jakie winny znaleźć się w dysertacjach, a podział poszczególnych rozdziałów jest logiczny, proporcjonalny i przejrzysty. Wstęp zawiera wszystkie istotne informacje, które winny się tam znaleźć, a więc omówienia aktualności opracowywanego tematu, stanu badań, wyjaśnienie tytułu pracy, wykorzystanych źródeł, zastosowanych metod badawczych i przebiegu analizy badań. Oprócz podsumowań obecnych w poszczególnych rozdziałach, pracę wieńczy zakończenie zbierające w sposób syntetycznych owoce przeprowadzonych badań.

- *bibliografia i przypisy:*

Spis bibliograficzny, podany na początku pracy, został podzielony na cztery części: Dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła i nauki Kościoła (30 pozycji), źródła (70 pozycji), opracowania (34 pozycje, w tym 3 obcojęzyczne) i literaturę pomocniczą (66 pozycji, w tym 10 obcojęzycznych). W każdej części spisu literaturę uporządkowano w sposób alfabetyczny.

Spis bibliograficzny zasadniczo został przygotowany starannie, choć Autor nie uniknął jednego błędu wynikającego chyba z pracy redakcyjnej nad tekstem, ponieważ opis publikacji: „J. Szymik, *„Ponieważ jeden jest chleb...” Eucharystyczna eklezjologia J. Ratzingera/Benedykta XVI*, „Roczniki Teologii Dogmatycznej” 5 (2013), s. 75-94” został błędnie podzielony na dwie części i na s. 11 znalazł się zapis: „Benedykta XVI, „Roczniki Teologii Dogmatycznej” 5 (2013), s. 75-94”, a na s. 12: „J. Szymik, *„Ponieważ jeden jest chleb...” Eucharystyczna eklezjologia J. Ratzingera*”.

Przypisy bibliograficzne są poprawnie zapisane. Autor zastosował numerację ciągłą przypisów i cała praca zawiera ich 863. Zasadniczo są to przypisy dokumentujące lub odsyłające do dalszej literatury, choć można też spotkać przypisy o charakterze komentującym lub wyjaśniającym. Odwołania nie tylko do pozycji źródłowych, ale również do dokumentów Kościoła i jego ksiąg liturgicznych świadczą, że Autor posiada dobry warsztat teologiczny i potrafi spoglądać na poszczególne zagadnienia z uwzględnieniem szerszej perspektywy teologicznej. W tym kontekście pozostaje jednak pytanie, czy Autor nie mógłby w obrębie opracowań szerzej uwzględnić literatury obcojęzycznej?

Pewne zastrzeżenie od strony warsztatowej budzi ponadto sposób cytowania tekstów z *Opera omnia*. Autor – zapewne po to, aby nie mnożyć pozycji w bibliografii opisującej wykorzystane źródła – podaje tylko tytuł danego tomu oraz odpowiednie strony. Z formalnego punktu widzenia lepiej byłoby wskazywać tytuł danego tekstu, ponieważ *Opera omnia* zawierają teksty z różnych lat i o różnym charakterze, choć spójne tematycznie.

- język:

Od strony językowej recenzowana rozprawa doktorska została przygotowana w sposób zasadniczo poprawny. Autor dobrze buduje zdania – również te złożone – oraz dzieli wywód na akapity, z których każdy stanowi logiczną całość i pozwala czytelnikowi wychwycić kolejne kroki w podejmowanej analizie czy też argumentacji. Warsztat językowy jest więc dobry, choć w pracy występują pojedyncze błędy o charakterze interpunkcyjnym, literowe, gramatyczne, składniowe czy te o charakterze redakcyjno-technicznym. Pełna lista tych błędów, które udało się wychwycić recenzentowi, została załączona w aneksie.

4. Ocena merytoryczna

- walory rozprawy:

Niewątpliwym walorem rozprawy, zasługującym na jego podkreślenie, jest zamysł dysertacji i jego realizacja. Sformułowany problem badawczy jest nie tylko oryginalny, ale podejmuje zagadnienie, które w trakcie podstawowych studiów dogmatycznych nie jest w ten sposób ujmowane. Zagadnienia związane z Eucharystią są omawiane w części sakramentologii obejmującej sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego, natomiast sakrament święceń studiowany jest w obrębie sakramentów w służbie komunii. Takie katechizmowe usystematyzowanie treści dotyczących tych sakramentów – z jednej strony konieczne i logiczne – wiąże się z niebezpieczeństwem spojrzenia na Eucharystię i sakrament święceń jako na dwie odrębne rzeczywistości. Praca ks. Tkaczyka stanowi w tym względzie bardzo cenne opracowanie, a od strony struktury (logiczny, teologicznie spójny i proporcjonalny układ poszczególnych części) może być uznana za swego rodzaju „traktat”, który wypełnia pewną lukę w refleksji dogmatycznej na wyższym stopniu specjalizacji.

Należy także podkreślić, iż Autor w dobrym stopniu opanował warsztat teologiczny. Potrafił w prowadzonej analizie odnieść się do innych źródeł teologicznych oraz sformułować syntetyczne wnioski. Co więcej, rozprawa świadczy również o tym, iż Autor posiadał wiedzę

wykraczającą poza wąską specjalizację dogmatyczną, a na podejmowane zagadnienia i w prowadzonej analizie oraz w formułowaniu wniosków potrafi poruszać się również w obszarach zahaczających o teologię duchowości i teologię pastoralną. Nie jest to jednak oznaka jakiejś niespójności metodologicznej, ale wyraz sposobu uprawiania teologii dogmatycznej, który można określić jako „dogmatykę egzystencjalną”, a więc głęboko wrażliwą na podmiot, który myśli nad swą wiarą. Autor słusznie zwrócił na to uwagę w swoim wstępie (por. s. 28) i w ten sposób dobrze oddał również istotę myśli J. Ratzingera/Benedykta XVI, który przecież nie jest abstrakcyjnym systematykiem, lecz potrafi w sposób systematyczny i logiczny przedstawiać to, co ma wymiar historyczny i egzystencjalny.

Ponadto Autor wykazał się umiejętnością krytycznej oceny myśli oraz wskazania możliwości dalszych badań nad pismami J. Ratzingera/Benedykta XVI. W III rozdziale napisał bowiem: „Joseph Ratzinger, jak mogliśmy przekonać się przy lekturze niniejszej dysertacji, często zwraca uwagę – podobnie jak powyżej – na przyłgnięcie do Ukrzyżowanego i dzielenie Jego losu w oddawaniu życia. Może to niejednokrotnie dziwić, ponieważ chrześcijaństwo nie jest oparte na wierze w Ukrzyżowanego, ale w Zmartwychwstałego Chrystusa. Badając ogromną spuściznę naukową i duchową bawarskiego teologa, odnosi się wrażenie, że nazbyt często jakby pomija kwestię zmartwychwstania. Zatrzymując się na krzyżu, nie zawsze – a może nawet często – nie czyni kroku wprzód, otwierając perspektywę na zmartwychwstanie” (s. 211). Jest to wprawdzie jedyna dłuższa krytyczna uwaga, lecz świadczy o umiejętności całościowej i dojrzałej interpretacji myśli J. Ratzingera/Benedykta XVI. W zakończeniu natomiast Autor celnie wskazał perspektywy dalszych możliwych badań nad zagadnieniami, które omówił w obrębie swej pracy, postulując opracowanie wizji duszpasterstwa wiernych, którą można by odnaleźć w myśli J. Ratzingera/Benedykta XVI (por. s. 242).

- uwagi krytyczne:

Recenzowana rozprawa stanowi więc cenny wkład w refleksję dogmatyczną w ogóle i w tę podejmującą się przybliżenia myśli J. Ratzingera/Benedykta XVI. Można jednak wysunąć kilka uwag krytycznych wobec tego dzieła.

Pierwsza z uwag dotyczy uwypuklenia charakteru wspólnotowego tożsamości i posługi wyświęconych szafarzy. Wprawdzie ten wątek został podjęty w dysertacji (por. np. s. 94-97), ale od strony struktury pracy „ginie” on w ujęciu, które kładzie nacisk na wymiar indywidualny zarówno posługi wyświęconych szafarzy, jak i ich duchowości. W strukturze pracy warto by wyodrębnić punkty, który jasno by ukazały, iż jest jeden sakrament święceń i że ma to

przełożenie również na duchowość wyświęconych szafarzy, a więc że mają przeżywać swoją przynależność do określonego prezbiterium czy do kolegium biskupów, a także że posługę duszpasterską można właściwie pełnić z uwzględnieniem *communio* również w wymiarze wzajemnej współpracy. Pewne elementy zawarte w myśli J. Ratzingera/Benedykta XVI na ten temat można znaleźć choćby w części omawiającej istotę kościelnego posłuszeństwa w jego komentarzu do dekretu *Presbyterorum ordinis* (por. *Opera omnia* tom VII/2, s. 806-810) czy też w tekście *Kościelna nauka o sacramentum ordinis* (*Opera omnia* tom XII, s. 67-80). Jednak uważna lektura Komentarza do Dekretu wskazuje rzeczywiście, iż niemiecki teolog podkreśla przede wszystkim wymiar indywidualny i nie podejmuje wątków wspólnotowych obecnych w samych Dekrecie II Soboru Watykańskiego. Stąd recenzent stawia sobie pytanie, czy nie należało w strukturze dysertacji tego wyraźniej zaznaczyć oraz następnie w treści nie wskazać, iż ten aspekt jest marginalnie obecny w myśli J. Ratzingera/Benedykta XVI oraz wyraźniej uwypuklić ten brak we wnioskach?

Druga z uwag dotyczy wątku związanego z dyscypliną i tradycją celibatu. Wątek ten jest dość dobrze omówiony, choć np. zabrakło odniesienia się do jednego z krótkich tekstów niemieckiego teologa (*O celibacie katolickich kapłanów*, w: *Opera omnia* tom XII, s. 144-148). Ważniejszym brakiem w tej części pracy jest jednak ustosunkowanie się Autora do pytania, czy J. Ratzinger/Benedykt XVI uwzględnia – i ewentualnie jakie – racje przemawiające za udzielaniem święceń diakonatu i prezbiteratu żonatym mężczyznom? Każdy czytelnik poznający stanowisko niemieckiego teologa na ten temat chciałby znać odpowiedź na to pytanie, zwłaszcza że ta praktyka ma głębokie zakorzenienie w Tradycji Kościoła Wschodniego pozostającego w jedności z Rzymem.

Trzeci wątek, który domagałby się jakiegoś zasygnalizowania w rozprawie, to zagadnienie rozumienia „zasług” związanych ze sprawowaniem Eucharystii przez kapłana oraz związana z tym praktyka ofiarowania czy przyjmowania intencji mszalnych. Zwyczaj ten poświadcza starożytna Tradycja, został on teologicznie uzasadniony w obrębie teologii scholastycznej, uwzględniony w prawodawstwie posoborowym, a jednak nie jest szerzej podejmowany we współczesnych opracowaniach dogmatycznych. Ponieważ ma on ważne znaczenie tak dla wymiaru duszpasterskiego, jak i dla rozumienia sakramentu kapłaństwa, można by oczekiwać, iż Autor podejmie ten wątek i wskaże, czy jest on obecny w myśli J. Ratzingera, czy też został pominięty milczeniem – zresztą charakterystycznym dla dogmatycznej refleksji posoborowej.

5. Pytania do Doktoranta

1. Czy – i ewentualnie jak – J. Ratzinger/Benedykt XVI rozumie wspólnotowy wymiar sakramentu święceń oraz czy podejmuje wątek koncelebracji Eucharystii w swoich dziełach?
2. Czy w swoich tekstach J. Ratzinger/Benedykt XVI uwzględnia – i ewentualnie jakie – racje przemawiające za udzielaniem święceń diakonatu i prezbiteratu zonanym mężczyznom?

6. Wniosek końcowy

Oceniana rozprawa doktorska jest opracowaniem oryginalnym, zasługującym na wysoką ocenę ze względu na podjętą w niej tematykę badań. Autor wykazał się dobrym opanowaniem warsztatu teologicznego, rzetelnym opracowaniem źródeł oraz umiejętnością dogłębnego i ciekawego od strony koncepcyjnej ujęcia opracowywanych treści. Prowadzona analiza i wyciągane wnioski sformułowane w sposób syntetyczny wskazują na to, iż Autor spełnia wymagania stawiane tego typu rozprawom. Zawarte w recenzji krytyczne uwagi nie stanowią przeszkody, aby jednoznacznie stwierdzić, że recenzowana praca doktorska zasługuje na pozytywną ocenę.

Stwierdzam więc, że przedstawiona do oceny praca doktorska ks. mgr. lic. Łukasza Tkaczyka pt.: *Sakrament Eucharystii a sakrament święceń. Loci communes i ich teologiczno-egzystencjalne konsekwencje w ujęciu J. Ratzingera/Benedykta XVI* spełnia merytoryczne i formalne wymogi stawiane dysertacjom doktorskim określone w odpowiednich przepisach i kieruję do Rady Naukowej Instytutu Nauk Teologicznych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach wniosek o dopuszczenie ks. mgr. lic. Łukasza Tkaczyka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

/ks. dr hab. Paweł Borto/

Aneks – corrigenda:

s. 11 – jest: „Benedykta XVI, „Roczniki Teologii Dogmatycznej” 5 (2013), s. 75-94”; winno być: „J. Szymik, „Ponieważ jeden jest chleb...” *Eucharystyczna eklezjologia J. Ratzingera/Benedykta XVI*, „Roczniki Teologii Dogmatycznej” 5 (2013), s. 75-94”;

s. 12 – jest: „J. Szymik, „Ponieważ jeden jest chleb...” *Eucharystyczna eklezjologia J. Ratzingera*”; winno być: „J. Szymik, „Ponieważ jeden jest chleb...” *Eucharystyczna eklezjologia J. Ratzingera/Benedykta XVI*, „Roczniki Teologii Dogmatycznej” 5 (2013), s. 75-94”;

s. 25 – jest: „Osobą, którego dorobek dotyczący miejsc wspólnych i teologiczno-egzystencjalnych konsekwencji sakramentu święceń i Eucharystii zostanie przedstawiony w niniejszej pracy jest Joseph Ratzinger/Benedykt XVI”; winno być: „Osobą, której dorobek dotyczący miejsc wspólnych i teologiczno-egzystencjalnych konsekwencji sakramentu święceń i Eucharystii zostanie przedstawiony w niniejszej pracy jest Joseph Ratzinger/Benedykt XVI”;

s. 35 – jest: „na nauczaniu i dziełach niemieckiego teologia i papieża Josepha Ratzingera/Benedykta XVI”; winno być: „na nauczaniu i dziełach niemieckiego teologa i papieża Josepha Ratzingera/Benedykta XVI”;

s. 40 – jest: „Kapłani sprawują Eucharystię nie swoją mocą, ale mocą „slugi”, która jest im dana przez Chrystusa”; winno być: „Kapłani sprawują Eucharystię nie swoją mocą, ale mocą „posługi”, która jest im dana przez Chrystusa”;

s. 40-41 – jest: „W niej mamy do czynienia z actio w najwyższym znaczeniu, gdyż jest ono działaniem Boga”; winno być: „W niej mamy do czynienia z actio w najwyższym znaczeniu, gdyż jest ona działaniem Boga”;

s. 41 – jest: „tutaj prawdziwie dokonuje się owe actio”; winno być: „tutaj prawdziwie dokonuje się owa actio”;

s. 42 – jest: „dziękczynnie po przyjęciu Pana w Eucharystii”; winno być: „dziękczynienie po przyjęciu Pana w Eucharystii”;

s. 45 – jest: „W niej nie chodzi o mnie samego i moje tylko zwycięstwo, ale w tutaj człowiek zostaje obdarowany przez Boga i sam staje się darem dla Niego”; winno być: „W niej nie chodzi o mnie samego i moje tylko zwycięstwo, ale tutaj człowiek zostaje obdarowany przez Boga i sam staje się darem dla Niego”;

s. 55 – jest: „dogmatycznej wypowiedzi Trydentu” – lepiej: „dogmatycznej wypowiedzi *Tridentinum*”;

s. 56 – jest: „J Ratzinger nazywa ich...”; winno być: „J. Ratzinger nazywa ich...”;

s. 56 – jest: „Zatem celebrowanie eucharystyczne jest działem całego Ciała Chrystusa”; winno być: „Zatem celebrowanie eucharystyczne jest działaniem całego Ciała Chrystusa”;

s. 60 – jest: „To sam Bóg pokazuje w jaki sposób człowiek powinien oddawać mu cześć”; winno być: „To sam Bóg pokazuje w jaki sposób człowiek powinien oddawać Mu cześć”;

s. 60 – brak cudzysłowu na początku zdania: „...rzeczywistość we wspólnotę z Bogiem”.

s. 61 – jest: „Słowa te odwołują nas do...”; winno być: „Słowa te odsyłają nas do...”;

s. 61 - która „jest przemieniona w miłość przedstawiającą – niepotrzebna spacja po cudzysłowie;

s. 61 – jest: „według Pierra Teilharda de Chardina”; winno być: „Pierre’a Teilharda de Chardina”;

- s. 63 – jest: „(Ps 50 [49], 14) Bóg” – brak spacji po kropce;
- s. 67 - Ze śmierci wraz z Chrystusem mamy przejść do jedności jego zmartwychwstałego ciała
- s. 73 - (por J, 15, 13; 1 J 3, 16)
- s. 75 - Przez tą ofiarę
- s. 79 – jest: „Διάκονος (gr.), czyli słudzy”, winno być: „Διάκονοι (gr.), czyli słudzy”;
- s. 79 – jest: „W tą diakonijną strukturę”, winno być: „W tę diakonijną strukturę”;
- s. 81 – jest: „prawdę, której naucza św. Pawła”, winno być: „prawdę, której naucza św. Paweł”;
- s. 81 – jest: „Powinien mieć wtedy świadomość, że mówi tego we własnym imieniu, ale na mocy sakramentu”, winno być: „Powinien mieć wtedy świadomość, że nie mówi tego we własnym imieniu, ale na mocy sakramentu”;
- s. 82 przypis 236 – jest: „J. Ratzinger, Adhortacja Sacramentum...”, winno być: „J. Ratzinger, Adhortacja Sacramentum...”;
- s. 83 – jest: „Następcy apostołów a wraz z nimi kapłani i diakoni nie są wyłączeni z jedności i braterstwa Kościoła”, winno być: „Następcy apostołów, a wraz z nimi kapłani i diakoni, nie są wyłączeni z jedności i braterstwa Kościoła”;
- s. 110 – jest: „w psalmach i Listach św. Pawła”, winno być: „w Psalmach i Listach św. Pawła”;
- s. 113 – jest: „Obumarłe ziarno parzenicy może przynieść owoc”, winno być: „Obumarłe ziarno pszenicy może przynieść owoc”;
- s. 114 – jest: „jeżeli samy nie jesteśmy skupionymi”, winno być: „jeżeli sami nie jesteśmy skupionymi”;
- s. 121 – jest: „Wypożnienie Słowa jest chwałą Bożą...”, winno być: „Wypełnienie Słowa jest chwałą Bożą...”;
- s. 125 – jest: „Z tego źródła problemu wynikają także późniejsze trudności z zachowaniem czystości i celibatu. Jedynie wtedy, kiedy...”, winno być: „Stąd wynikają także późniejsze trudności z zachowaniem czystości i celibatu. Jedynie wtedy, kiedy...”;
- s. 127 przypis 424 – jest: „R Sarah z Benedyktem XVI”, winno być: „R. Sarah z Benedyktem XVI”;
- s. 136 – jest: „Katechizm Kościoła Katolickiego”, winno być: „Katechizm Kościoła Katolickiego”;
- s. 138 – jest: „(Echart)”, winno być: „(Eckhart)”;
- s. 138 – jest: „akcentuje tą prawdę”, winno być: „akcentuje tę prawdę”;
- s. 144 – jest: „spoczywa na Ciału Chrystusa”, winno być: „spoczywa na nim Ciału Chrystusa”;
- s. 150 – jest: „której nie pomija w swoich działach i nauczani niemiecki teolog”, winno być: „której nie pomija w swoich działach i nauczaniu niemiecki teolog”;
- s. 151 – jest: „współnocie”, winno być: „wspólnocie”;
- s. 152 – jest: „Zewnętrzna działanie”, winno być: „Zewnętrzne działanie”;
- s. 152 – jest: „na być bowiem”, winno być: „ma być bowiem”;
- s. 173 – jest: „duszpasterskie”, winno być: „duszpasterskie”;
- s. 173 przypis 615 – jest: „R. Borto”, winno być: „P. Borto”;

- s. 176 – jest: „po chwili zwrócił się oświeconego człowieka w słowach”, winno być: „po chwili zwrócił się do oświeconego człowieka w słowach”;
- s. 178 – jest: „On tego zależy cała ludzka egzystencja”, winno być: „Od tego zależy cała ludzka egzystencja”;
- s. 184 – jest: „locorm *communium*”, winno być: „locorum *communium*”;
- s. 200 – jest: „Owo *communio*”, winno być: „Owa *communio*”;
- s. 205 – jest: „pozostając niejako kontemplacyjnej ciszy”, winno być: „pozostając niejako w kontemplacyjnej ciszy”;
- s. 227 – jest: „Ołtarz jest *loco commune*”, winno być: „Ołtarz jest *locus communis*”;
- s. 233 – jest: „oznacza to, ze wychowanie do dojrzałej wiary w Chrystusa”, winno być: „oznacza to, że wychowanie do dojrzałej wiary w Chrystusa”;
- s. 236 – jest: „Skupienie się tym”, winno być: „Skupienie się na tym”;
- s. 237 – jest: „*locus commune*”, winno być: „*locus communis*”;
- s. 240 – jest: „nie boją się wraz z Chrystusem”, winno być: „nie boją się wraz z Chrystusem”;
- s. 244 – jest: „winno się widzieć *loco commune*”, winno być: „winno się widzieć *locus communis*” lub: „winno się widzieć *locum communem*”.